

Микола ШЛЕМКЕВИЧ

ФОРМИ РУЇНИ

Перша світова війна, революція, українська державність 1917-1920 рр. поламали дотеперішні форми і підважили змісти нашого життя, створюючи зовсім нові ситуації. Головна і основна зміна, що її принесли 20-ті роки, була та, що раніше бодай у межах австрійської монархії українське життя шукало і знаходило собі форми. В нових обставинах, коли майже всі українські землі знайшлися під советською диктатурою, або під польським півтоталітарним режимом, той розвиток ізнутри спинився, а зусилля були скеровані то на збереження решток надбань, залишків із колишнього, то на збереження голого існування через пристосування. Не творчість ізнутри, не акція, але реакція і пристосування – стають головними мотивами життя.

З цього погляду 20-ті роки – це перехідний період. Тоді ще два головні окупанти – Совети і Польща – самі шукають своєї української політики. Вони її ще не знають. Це боротьба різних можливостей, різних задумів, це випробовування їх. – І так само українське життя шукає ще своїх відповідей на нову ситуацію.

Відповіді зроджуються з душевного підложжя, створеного роками революції й державности. Українське суспільство і в советській і в польській займанщині живе ще патосом недавньої здобутої та оборонюваної самостійности. Великі і духово сильні еміграційні осередки в Європі, передовсім у Празі й у Відні, дальше підтримують полум'я того патосу. В 20-х роках галичанство живе майже виключно ним. Усе, що зрікається його, або викидається поза дужки українського життя (спроба примирення з Польщею Твердохліба-Яцкова, чи пізніші т. зв. хлібодські, утриманські групи), або сохне не розпустившись (спроба достойної угоди і коекзистенції з поляками В. Охримовича 1923 р.).

Організоване життя в усіх ділянках дає вираз духові самостійности. Ті ділянки розбудовуються неначе держави в державі. Їх основне гасло: – незалежність від польського уряду. І так в культурницькій ділянці Наукове Товариство Ім. Шевченка

продовжує працю, як самостійна науково-дослідча установа, тоді ще в живому зв'язку з Київською, Українською в той час, Академією. — Український Тайний Університет, якого професорський штаб рекрутувався саме з членів НТШ, — це монумент самостійницьких тенденцій на високошкільному полі. — «Рідна Школа» відбудовує сітку нижчих і середніх шкіл, спертих виключно на пожертви народу і його вітки в Америці. — Вкінці «Просвіта» своїми читальнями, театральними гуртками, самоосвітніми курсами веде масову освіту в самостійницькому дусі.

Кадрів для цієї праці постачає частинно Тайний Університет, а головню Український Вільний Університет і Український Технічно-Господарський Інститут у Чехословаччині, де число українських студентів доходило до 2200, і також німецькі університети, передовсім віденський, який на початку 20-х років мав найвище в своїй історії число українських студентів: — кількасот! Це ж недавні старшини і рядовики українських армій переходили новий вишкіл в університетах і політехніках, щоб продовжувати боротьбу. В змінених обставинах вони далі розбудовують, закріплюють, і обороняють українське незалежне життя.

З того духа відроджується і розцвітає українська кооперація 20-х і 30-х років на Західних Землях. Її соціалістичні теоретики часто підкреслювали соціальне коріння цього руху. Але як звичайно в Україні, ті соціальні моменти були тісно пов'язані з національними. Кооперація була визвольним рухом проти соціального й національного поневолення українства чужим капіталом. І тим патосом самостійництва передовсім дихала і окрилювалася кооперація 20-х і 30-х років, а її тодішні піонери — це старшини і вояки галицької армії, що змінили тільки спосіб, а не ціль боротьби.

Патос самостійности пронизує навіть такі — [здавалося б — неутральні ділянки, як охорона здоров'я. Тоді то починається серйозна розбудова «Української Лічниці» у Львові, знову спертої на українські збірки й фундації. Та лічниця була зразу місцем практики і студій лікарів і студентів, і вона здобула особливе значення, як рятуюнок для побитих кривавою польською пацифікацією 1930-го року.

Відновлені «Соколи», «Січі», що їх місце після розв'язання польською владою заняли «Луги» — були чимсь у роді парамілітарних організацій молоді. А де вже в 20-х роках було неможливо продовжувати на поверхні організоване, самостійне українське

життя, там – і тільки там – воно організувалося в підпіллі. Ми вже бачили приклад в Українському Тайному Університеті. Те саме, ще виразніше, маємо в Українській Військовій Організації (УВО). Вона – це вислів самостійницьких тенденцій у військовій ділянці. Це одна сторінка тодішнього життя, вітка одного дерева, кормленого соками одного й того самого самостійницького патосу. Те військове підпілля не було окремою силою в суспільстві, силою, що посягала по владу, і не було, як пізніше, органом однієї партії. Воно було в 20-х роках озброєнню рам'ям усього суспільства. І тому в його проводі знаходимо зразу людей, що одночасно очолюють назверхні політичні партії.

В такому підсонні – і політика, як синтеза всіх тих окремих виявів, неслася патосом самостійності. Перший сойм галицьке населення бойкотувало. Воно мало своїх представників аж у другому соймі 1928 року. Тоді речники галицьких партій, що вперше з'явилися на цій арені, представник національної демократії і соціал-радикальної партії, один після одного, в імені своїх товаришів-послів і в імені виборців заявили, що їх державою є українська держава, а столицею не Варшава, а Київ. Цими заявами вони тільки давали вислів загальному спрямуванню духа суспільства.

Це клімат, в якому починалися зміни, починалися шукання нових форм життя. В першому етапі нансильніші бувають тенденції: – в нових обставинах і в новому духовому підсонні продовжувати давні форми, пристосовуючи їх і до тих обставин і до того підсоння. Коли після різних перейменувань, перегруповань і шукань національна демократія 1926 року оформилася в Українському Національно-Демократичному Об'єднанні (УНДО), а колишня Радикальна Партія, тепер Соціалістично-Радикальна, відбудувала свою організацію та скріпила її поширенням на Північно-Західні Землі, тоді офіційне представництво Галичини знову перейняли співпраця і суперництво тих двох сил. Це було природним явищем ще й тому, що ті дві партії мали за собою парламентарний вишкіл із австрійських часів. А в 20-х роках, у тоді напівдемократичній Польщі, можна було ще зв'язувати якісь надії з боротьбою на терені сойму.

Однаке зовнішні зміни були занадто глибокі, щоб життя могло далі керуватися тільки традицією. Зрештою той же патос самостійності, яким дихали 20-ті роки, штовхав до змін. Передовсім це був патос *соборної* самостійності. В свідомості суспільства ще не затвердла ризька лінія, а залізної завіси 30-х років ще не було.

Зв'язки ще існували, живі і часті. І важне: в УСРР ще також не були знайдені окупантом остаточні форми колоніалізму. Ще існували ілюзії можливостей української самостійної культури і хай напівсамостійної державности. Ще був сильний – у першій половині 20-х років – повстанський рух, ще була сильна і свідомо опозиційність некомуністичних шарів суспільства. Вкінці ж і український комунізм став, жив і дихав патосом самостійности, що проривався в різних напрямках, і якого окремими виявами були у духовій площині хвильовізм, в економічній волобуєвщина, в політичній шумськізм. Все це мусіло притягати увагу Західніх Земель, в яких щораз ясніше ставало, що навіть куца, т. зв. воєвідська, автономія, до якої Польща зобов'язалася перед світом, ніколи не здійсниться.

В таких фактах і настроях коріння тодішнього західньо-українського комунізму і т. зв. селярбівства. Вони росли, особливо останній, у своєрідний національно-соціальний рух, захоплювали молодь селянську, студентську. Це не були ще агентурні течії; це були напрямки зроджені з того ж патосу самостійности і з бажання бути разом із усією Україною. Аж коли ставало ясно, що УСРР переминяється в повну московську колонію, все ідейне відвернулося від тих течій, що ставали вже тільки експонентами чужої сили. Все ж були роки, коли створювалося враження, неначе новою формою життя Галичини буде двоподіл іншого роду, не національної демократії з одного і соціального радикалізму з другого боку, але двоподіл, в якому з одного боку знайдуться давні партії, отже і національні демократи і радикали, а з другого селярбівські течії. Це виглядало на нормальну розв'язку довголітніх напружень і суперництв. Звичайно буває так, що такі напруження не вирішаються перемогою одної з протилежних сил, але народженням третьої, нової. Тоді обі, дотепер суперничі, сили зближаються в протиставленні до тої нової. Це схема життєвих розгріу духовості і в політиці. Під кінець 20-х років уже ставало ясно, що вище зарисований новий двоподіл не має будучини. Зате вже тоді відчувалося народження іншої сили, як антитези давнім і як виразника духа і політики нового покоління і в новій ситуації напередодні 30-х років. Тією силою був націоналізм.

Патос самостійництва 20-х років, пройнявши все життя Галичини, охоплював і давні репрезентації політики: – національну демократію і радикалізм. Але він створив і дві нові, напротивно скеровані течії. Одна – скерована до Сходу, – це селярбівство, того першого неагентурного типу. Друга зверталась обличчям до Заходу. Тодішній

Захід – це передовсім Антанта, демократії Франції й Англії, що віддали Галичину без застережень Польщі, помігши їй перед тим збройно окупувати цей край. Тодішній Захід це ще й Прага, яка гостинно прийняла українську еміграцію. Захід – частинно і Варшава, де зупинився уряд Української Народної Республіки. Ті демократичні сили – може з винятком найслабшої Чехословаччини – стояли по стороні Польщі і тим самим не притягали до себе туги і надій Галичини. Але тоді ж народжувалися і скоро росли нові сили: – італійський фашизм, німецький націонал-соціалізм. Вони були пронизані ресантиментом після поразки в війні і бажанням змін. Такі настрої саме підходили до настроїв Західніх Земель, зокрема до настроїв галицької молоді.

Адже націонал-соціалізм голосно заявляв, що його перший ворог це комунізм, і розторошував його в Німеччині. Так само отверто вимагав він ревізії версайського договору, отже і його додаткових домов, до яких належало і приєднання Галичини до Польщі. До того усі ці приманливі речі були подані Галичині в найбільш для неї переконливий спосіб. Тут знову при всій наповерхній революційності виявився консерватизм галицької достави. Галичина за австрійських часів привикла була бачити в німецькому Відні суперарбітра, хоч частинно справедливого суддю в спорах із поляками. Інтелігентські шари Галичини винесли були з австрійських гімназій і університетів знання і пошану для німецької духової культури. Тож ясно, що тепер німецький гомін про конечність ревізії договорів і перебудови світу, настроєво такий близький почуванням Галичини, падав також і на духово приготований ґрунт. – І ще до одного привикли галичани: – вітхнення й ідеї приймати з Східньої України. Це тому, що самі вони духово менш динамічні і творчі, і тому, що в такому перейманні духових змістів із Східньої України вони відчували спільність, духову єдність із великою батьківщиною. І знову ті нові, націонал-соціалістичні чи фашистівські, ідеї знайшли свого проповідника в блискучому публіцистові з Східньої України, званому Галичині ще з часів перед світовою війною, в особі Дмитра Донцова. Другий відомий учений, публіцист і мислитель Східньої України, В'ячеслав Липинський, не міг мати тоді того впливу в Галичині, який здобув Донцов. Галичина не мала вже, навіть забула про своїх поміщицьких братів-хліборобів, з яких організацією в'язав Липинський усі свої державницькі надії. А глибина теоретичної підбудови творів Липинського вимагала довшого часу для присвоєння. Та в одному і

мислі Липиського санкціонували проповідь Донцова: — в відкиненні демократії, як засобу організування і збереження держави. В тому пункті оба чільні вчителі 20-х років діяли в одному напрямі.

1929 року оформлюється Організація Українських Націоналістів (ОУН), як масова організація з тоталітарною ідеологією. І вона стає в 30-х роках духовою і політичною антитезою всіх інших організованих сил.

Продовж 20-х років оба головні окупанти українських земель знайшли вже остаточну форму своєї української політики. Це виглядає парадоксально, але ніколи раніше не було такої залізної, майже непрохідної зависи між поділеними українськими землями, як у 30-х роках, і одночасно ніколи не було такої, у відношенні до України, однастайної політики обабіч тієї зависи, як у ті роки.

Політика давньої Річипосполитої Польської була скерована на денаціоналізацію українства, на перемену його в одне з польських, скажім пізнішим терміном: — у малопольське плем'я. В духовій сфері в цьому напрямі діяв польський католицизм; у соціальній — щораз тісніша панщина; в політично-національному напрямі: ламання всіх договорами признаних прав і вольностей української провідної верстви: — духовенства і світської аристократії, а потім козацької старшини. Тільки повна релігійно-духова і політична асиміляція давали можливість не то підвищення, але просто існування без кінцевого соціального приниження. Що не хотіло прийняти ні асиміляції, ні зниження, гинуло або продиралось на Схід.

Українська політика російського царського режиму так само мала метою денаціоналізацію, отже повернення українства в малоросійство. Одначе з різних причин, та політика при всій своїй брутальності не була така, висловлюючися по сучасному, тотальна. Внутрішньо слабе, служиле російське православ'я не мало тієї агресивної сили, яку виявив в Україні польський католицизм. Широкі простори й багаті землі Східної України не знали тієї нужди і того соціального гніту, що межував із повною неволею, які панували в Галичині. Все це мало наслідком, що навіть у часи найтемнішої реакції російський царський уряд, безпощадно нищучи все національно-українське, не підривав народних українських потенцій так радикально, як це робила на найближчих до себе землях Польща.

В поняттях це можна б представити так: — Аристотель робить різницю між можливістю, динаміс, і здійсненням тієї можливості,

енергією, або злиттям можливості з ціллю, влиттям її в ціль, ентелехією. Отже російський уряд, жорстоко розправляючися з спробами українських ентелехій, себто українського національного самоздійснення в духові й політиці, не нищив так основно як Польща, українських потенцій-можливостей. Звідси динамічність революції 1917 року при слабій у порівнянні з тією народною динамікою провідній верстві, що репрезентує здійснення, ентелехію. І звідси менша стихійність Галичини 1918 року, в якій Польща сторіччями вбивала динаміку, а Австрія ледве дала можливість зійти молодій провідній верстві.

Пам'ятаючи, що всі порівняння не точні, можемо це висловити в такому образі: – польська політика насильно прищеплювала на українську лозу свої зразки і висисала для них, для себе, всі живі соки лози. Російська політика безжалісно обривала для своїх духових і політичних столів усе квіття української лози, залишаючи їй, тій лозі, її зелений, вічно незрілий ріст.

В 30-х роках, після демократичних хитань минулого десятиріччя, Польща повернула до своєї традиційної політики: – повної асиміляції, а найзавзятіші її речники навіть назначали реченець, 25 років, для виконання тієї програми. Військова пацифікація 30-го року була голосним першим акордом тієї політики, а щораз швидше перетворювання державної системи в тоталітарну надавало тій політиці брутальнішого, поліційного характеру.

Тоді ж, у 30-ті роки, і політика другого, московсько-советського, окупанта знайшла себе і пійшла на знищення самих душевних і фізичних основ українства, повівши наступ на селянство, селянську родину, селянську душу, її релігію й мораль. Тільки така співдія, хай і без порозуміння, уможливила обом сторонам їх політику. При існуванні півсамостійної державности на Сході, польська політика 30-х років була б неможлива. І навпаки, при існуванні справді автономної в межах Польщі Західньої України московська нищівна політика мала б наслідком деякий відплив переслідуваних на Захід, отже, зміцнення автономних земель, що зразу осяблювало б ефективність тієї політики.

В які форми влилося українське життя, що шукало своїх оформлень у 20-х роках, тепер у найчорнішу годину своєї новішої історії? Як побачимо, висліди будуть незвичайно цікаві і характеристичні.

Польський удар 1930-го року мав метою стероризувати українське суспільство боями і матеріальною руїною. Удар був скерований

на провідних людей краю: – організаторів-інтелігентів і організаторів-селян у першій черзі, і на майно установ, кооператив і читалень. Удар мав наслідки. Щораз сильніше зарисовується в суспільстві течія, готова на т. зв. нормалізацію взаємин із Польщею за ціну повільного відступу від патосу 20-х років, в ім'я збереження стану посідання і спокою. Це ті самі мотиви, що діяли колись у давній Річипосполитій, і яким улягла вкінці українська аристократія. Рух ішов нестримно. Вимоги поляків ставали щораз більші, а спротив верхівки щораз слабший. Український реалізм, як колись у аристократії, позбувався своїх зв'язків із ідеалізмом. Він переходив в опортунізм.

У протилежному напрямі йшов розвиток іншої частини суспільства, розвиток націоналізму. В ньому, в 30-х роках, приходять до рішального голосу нове покоління, що не брало участі в війні і не пережило у власному, свідомому досвіді революції й державности. Але воно наслухане оповідань учасників, воно начитане споминами. Покоління спрагле романтики, для якого мрія про чин – тоді те слово залюбки писали з великої букви – ставала рекомпенсатою і визволенням із страшної тісноти польської дійсности. Те покоління мало невеликі можливості влітатися в дрібну, т. зв. органічну, працю старшого покоління, але воно і не мало особливої охоти до таких дрібних справ. Не сума малих осягів, але один великий порив – має ціну. Ідеологи того покоління з Дмитром Донцовим на чолі вмовляли в те покоління погорду до малих речей, оспівуючи порив для пориву, розгін для розгону, чин для чину. Було в тих думках багато приманливого. Був свіжий подих нових тоді, західніх течій ірраціоналізму, що виривався з тісноти розумних міщанських рамок і програмок, і було щось із розгоновости українського степу, про котрий мріяла бідна, від століть упокорювана і придавлювана галицька душа. І все це подавалося їй у насиченій образами і почуванням проповіді Донцова, який в очах тієї молоді став живим втіленням бажаної і на сім замків замкнутої Великої України й її буйного духа. Це був радикальний розрив із галицьким минулим, із дотеперішньою традицією, навіть не тільки галицькою, але й українською традицією взагалі. Але цього і вимагала революційність, і такий розрив оправдувався критикою-споминами очевидців революції і держави 1917-1920 рр. критикою озлобленою до прибільшень і несправедливостей, в якій виживалися недавні партійні суперечки і громадянська війна, припинені в степах України окупантом. Нищення духових авторитетів від Драгоманова до

Франка і Грушевського ставало доказом революційності і нового духа, що мріяв про нову, кращу революцію і про нову, кращу війну.

Це нове покоління, як сказано, не мало особливих можливостей провіряти мрії в досвіді, в практичній політичній боротьбі, і воно не тужило за такою провіркою. Воно чекало судного дня і мріяло про його великий подвиг або велику жертву, а менші, і так часто недоцільні, жертви, яких було багато, вважалися їх задатком. Так відриваючися від дійсності і її берегів, цей ідеалізм анархізувався, як колись січковий ідеалізм у степах України.

Та сама польська політика, яку знаємо з 15-18 сторіч, викликала ту саму реакцію в українському світі і тепер, в 30-х роках: – дві крайності, опортуністичного реалізму і занархізованого ідеалізму. Але були й основні різниці. Тоді дорога на Схід була вільніша, і туди виходили елементи, що не мирилися ні з тим опортунізмом, що вів до асиміляції, ні з деклясацією, з приниженням. Тепер, у 30-ті роки, нашого століття, дороги на Схід були щільно забиті. Тож теперішні, молодечо-нетерпеливі, ідеалістичні елементи втікали в підпілля, яке ставало в Галичині того часу своєрідною новою Запорізькою Січчю, що правильно було підмічено в тодішній публіцистиці. Та тут доходимо до найглибшої різниці. Якою неустійненою й анархійною не була б політика молодой Січі перед 17-им століттям, все ж таки духово це була ясно окреслена і суворо дисциплінована сила. Посередині Січі стояла Покровська Церква, символ того, що при всій неясності політичної постави, та молода сила знала і корилася одному духовому авторитетові й одній християнській моралі. Модерна Січ-ОУН 30-х років анархізувала не тільки політику в іноді вже неопановуваних провідом рухах, але анархізувала і душі, переймаючи доктрини моральної анархії (аморалізму) і духової анархії (алогізму). Вона завалила Покровську Церкву християнської моралі і духовий авторитет одної загальноважної логіки, отже і правди. Це глибша форма руїни в порівнянні з руїною раніших епох.

Так Галичина, знайшовши на переломі століть свої творчі життєві форми, в 30-х роках повторила форму руїни. В творчій формі керують життям і репрезентують його групи внутрішнього правопорядку, які серед напружень утримують рівновагу реалізму і ідеалізму. На крилах стоять тоді слабші групи, яких розумною функцією і призначенням є піддержувати зв'язок із зовнішніми духовими і політичними силами. Такою групою на лівому крилі була, як бачили ми, соціал-демократія; на правому християнські суспіль-

ники, сперті на урядництво, що шукало можливостей співжиття з польським світом.

У формі руїни керують життям і репрезентують його крила-крайності, яких увага зайнята передовсім зовнішнім світом, і які втілюють щораз більш очищений від ідеалізму реалізм з одного боку, і щораз більш очищений від реалізму ідеалізм із другого. Між ними посередині знаходяться групи, що намагаються продовжувати традицію попередньої, творчої епохи, як у 30-х роках у Галичині групи від т. зв. опозиції УНДО з щоденником «Діло» в осередку, яка не зовсім згідна з офіційним курсом своєї партії, аж до радикалів і соціал-демократів. Сюди ж треба зарахувати і новішу політичну формацію Фронту Національної Єдності, провідницьку організацію, що співпрацює з вище названими демократичними партіями, і деякі неполітичні формації, як Жіночий Союз, осередки праці розв'язаного владою Пласту. Одначе не ці сили, не вони ведуть і не вони репрезентують Галичину 30-х років. Вони стиснуті між крайностями-крилами: – між УНДО і ОУН.

Тоді як Галичина, і Західня Україна взагалі, в менших розмірах повторяли те, що діялось в Україні 15-18 ст., у той самий час Східня Україна в 30-х роках почала переживати неволю, страшнішу за ту, що її зазнали найдалше на захід висунуті землі під Польщею. Під жорстоким тиском московсько-комуністичної влади все, що не могло втриматися в Україні, втікає на схід і на північ, де українцеві легше уникнути підзору і переслідувань. Різниця в тому, що давніші втікачі з Польщі на схід залишалися в Україні і підсилювали її іншу частину. Тепер утікачі переходили в чужі, московські й інші землі, що означало послаблення України як цілості.

Такою ввійшла Україна в другу світову війну.

Як дивні примари виринають в уяві спомини зустрічей. 1914 року ввійшла в Галичину російська царська армія. Попереду неї козацькі відділи: стрункі, високі кубанці; опасисті, потужні донці. Принишклі галицькі села загули гомоном, як якоюсь нечуваною, дивною музикою. А далі котилися армії, серед них стільки українських селянських синів, дужих, здорових. З якою погордою дивилися вони на вузьенькі смужки-грядочки, що їх галицькі селяни називали нивами-полем! З яким спожальнням гляділи вони на галицьку нужду, влегшуючи її своїми багатими приділами білого хліба й цукру!

А в 1917-1918 рр. Київ уперше бачив галицьких селянських синів у мундурах Січових Стрільців. «Галичанчики» – називали їх у Києві.

В тій назві було щось із любови до тих західніх братів, які з'являлись як елемент українського державного порядку. Але також було щось із легкого глуму над тими дрібними постатями в порівнянні з розбуялими хлопцями Придніпрянської України. – А всі ми, галичани, були захоплені не тільки красою, але багатством сіл українських, їх достатком і самопевністю.

1939 року знову входили російські советські армії в Галичину, і знову в них стільки рідних! Але який змінений образ: – менші ростом, із виразними знаками нужди і страждань на обличчях, тихі, непевні, «галичанчики» зо Сходу! І як розпроміювалися їм очі по селах, де ще всетаки господар був господарем, і де його бідна, але біла хатина серед вишневого і яблуневого саду свідчила про те, що це Україна... Як розпроміювалися очі й отвіралося зболілі душі тих рідних і бідних, коли восени вони бували гістьми на весіллях, що розспіваними хорободами йшли під ласкавим небом із церкви до дому!

Та це не один раз, коли перемінялися ролі: 1941 року нова українська Січ-ОУН рушила з своїх підпільних криївок у широку Україну... В Галичині колись співали пісню: Чом річенько домашняня Так пливеш поволі? Чом водиці не розіллеш З берегів по полі? – В тій пісні озивалося відчуття тісноти галицького українства, озивалася туга за виходом у степ широкий, у Велику Україну. В часи революції й державности вийшла та галицька річенька. Як не складалися і як не викривлювалися політичні і стратегічні ситуації в ті славні й трагічні дні, в душі, в найщиріших думках тієї річеньки було чисто-галицьке бажання служити, віддати себе вимріяній Україні.

Інакший образ дав 1941 рік. Не одна, одностайна, але дві розколоті і розсварені сестри-річеньки кинулися з Галичини розливати свої скупі водиці в Україну. Вже сам факт їх перегонів свідчить, що йшлося тут не так про службу, для якої всім стільки місця, але про владу, про захоплення впливів. Вийшла нова Січ-ОУН двома струмками з шумом і вірою, що важна не правда, не мораль і логіка, але сила, порив, воля; що важне не знання, але сильне хотіння. І диво! Розумніші, що поплили з тими річками, скоро завважили, що їх надії марні. Голосна пропаганда відбивалася від панциря критичних, логічно, хай і в марксіських поводах, вишколених умів. Яка іронія! Галичани в ролі проповідників ірраціонального пориву для... степової України! І яка глибока драма тих «січових» походів і їх зудару з дійсністю! Німецькі арешти й розстріли – це зовнішня припадко-

вість. Тій галицькій «січі», тій малій домашній річеньці не під силу було залити велике українське поле. Вона там мусіла б всякнути і згубитися... і без німців.

Однаке історія дала таки шансу одній із них, створюючи для неї відповідні малі беріжки в таборових республіках Німеччини. Ті вона справді залила, але там при владі вона згубила рештки ідеалізму, якого носієм колись була. Не вдалося тій силі стати організаційним осередком для України, яким колись були козацькі полки Запорізької Січі. Не вдалося їй стати тим твердим ядром, яким недавно були Білоцерківські Січові Стрільці для Української Народної Республіки. Зате тут, по таборах, обліпилася та «січ» усіми елементами магазинного реалізму і втопилася в них.

І другу шансу дала історія тій новій «січі» в обставинах еміграції, де здалеку від життя України живуть у своїх Гетто, неначе музейні експонати, звичаї, говори, привички, яких край уже не знав і не знатиме. Передумовою того збереження є «блискуче відокремлення» від конфронтації з справжнім життям і його духовими змістами. Одним із найновіших експонатів того роду є ідеологія й практика тієї січової пародії.

Не є справедливо, а роблять це часто, вважати всі ті явища типовим галицьким породженням, галичанством. Навпаки, все це означає по суті галичанство, що відрікається само себе. Бо як бачили ми раніше, галичанство це раціонально організована пересіч, і в такій формі воно творче і корисне. Коли ж воно зрікається цих раціональних первнів у правді, моралі, в логіці, і коли воно зрікається своєї раціональної функції служення великій батьківщині, посягаючи по непосильну для нього владу над нею, воно тратить ґрунт під ногами і стає карикатурою. В бунтах і розколах власної організації воно дає карикатуру степової отаманщини. Там у 1917-му і наступних роках бачили ми живі з'яви Трясил, Підков, Гамалій, Тарасів Бульб: – потужні постаті, повідь вітальних сил, що переливаються через береги. Надмір життя необнузданого коня розряджався в тій отаманщині. Галицькі отамани це найчастіше породження не обильности, не багатства вітальних сил, але навпаки якихсь недостатків, якогось браку. Це рекомпенсати фізичних недуг, психічних спинень, з якихсь причин незадоволення пристрастей. Звідси зловіщий чар і наївна – по той бік добра і зла – жорстокість степової отаманщини, і звідси ніякої краси, тільки раціонально-програмова, ідеологічно приписана аморальність і жорстокість галицької отаманії.

І звідси позиція її в суспільстві. Походи колишньої Січі гомонили піснями, а нарід співав їх і до нині доспіває. В стрілецьких піснях – текстах і мелодіях: Баландюка, Бобинського, Гайворонського, Голубця, Купчинського, Лепкого потапала вся Галичина між двома війнами. Великі і трагічні жертви Січі-ОУН не залишили по собі пісень, а сьогоднішні, спізнані її трубадури зайняті плодженням у своїх споминах мітології, якої суспільство не приймає. Все духово вище і цінніше, зв'язане з цим рухом, не є галицького походження: – публіцистика Донцова, і вітхнена нею, чи залежна від неї поезія. Це один із доказів, що не глибоке коріння цього руху в духові і в житті. Він у найтяжчі роки прикрив і викривив галичанство, але не перетворив його. Навіть у ньому, під накинutoю маскою, збереглося багато із галицьких примет.

Слова-поняття і речення-осуди несправедливі супроти життя. Вони всі однокі, вони підкреслюють тільки окремі риси. А життя многогранне, і для його опису треба слів, що насвітлювали б його з усіх сторін. Це відноситься до людей, це відноситься і до ідейних і політичних рухів-течій, що їх ті люди створюють і з ними потім плывуть. Тому часто з'являються боязкі тенденції шукати блідих і неозначених окреслень, неутральних слів, щоб не вражати нікого. Думаємо, що доцільніше і достойніше є говорити отверто і виразно, але болючість стверджень і їх однокість злагіднювати так само отвертим і щирим розумінням ситуацій, з яких різні люди і різні події виростали. Є слова зроджені тільки з холодного, критичного розуму, що хоче пізнавати. І є слова, що плывуть із сердешного бажання не тільки казати правду свого погляду, але й по можливості розуміти думки і поставу інших людей, і шукати в них чогось, що давало б їм якесь оправдання. Так наш перегляд форм руїни мусимо доповнити тими другими словами, що вчитимуть нас дивитися на ці сумні події, як на частину нас самих, нашої власної історії, і навіть як на щось, що носить на собі знаки історичної неминучости.

На репрезентаційних крилах галицьких політичних сил 30-х років ми бачили повторення того, що було в нашій історії в 15-16 ст. З одного боку стояв зараз далі опортунізований реалізм, з другого – анархізований ідеалізм. Це ж досить молода ще тоді галицька інтелігентська провідна верства переживала те, що пережила колись стара, політично досвідчена, економічно сильна українська аристократія. Чи буде справедливо аж надто гостро осуджувати ту інтелігенцію, яка все-таки з протестом і з болем здавала свої позиції?!

І те саме треба сказати про друге крило, що ми назвали його новою Січчю-ОУН. Вже ті історичні паралелі вказують, що з якоюсь неминучістю при подібних зовнішніх ситуаціях повторюються подібні внутрішні реакції на них.

Це не може бути повним оправданням. Бо ж історія – кажемо – вчителька життя. Тому обов'язком передовсім інтелігенції передумати і перевірити, чи такі історичні реакції доцільні, чи ні, а не сліпо їх повторяти. Але все ж такі історичні паралелі ослабляють осуд і спиняють слова, що були б тільки камінням, киданим на ті недавні, а все ж проминулі вже дні. Це дешева робота безжалісно розправлятися з минулим, щоб вивищити себе. Наша невесела сучасність повинна підказувати критику минулого і відношення до нього, що були б пронизані ясністю, але й розумінням і любов'ю одночасно.

І мусимо пам'ятати, що ситуацію Галичини накинута ззовні. Вона боролася проти неї. Тож перша вина за викривлений розвиток, за поворот до форм руїни, спадає на того, хто керував подіями, спадає на владну Польщу. Це ствердження має глибший зміст. Молоде покоління, що прийшло до голосу в націоналізмі 30-х років, не переживало ніколи і не знало з власного досвіду держави, як моральної установи і моральної цінності. Тільки старше покоління пам'ятало її задатки з австрійських часів. Політика нової Польщі супроти галицької України від самого початку до кінця була рядом віроломств і беззаконностей. Обманом удалось їй перекинути 1919 р. легіони з західнього фронту, з Франції, нібито на протибольшевицький, насправді ж на протиукраїнський фронт. Обманом було приречення автономії для трьох галицьких воєвідств, на основі якого Польща добилася від Антанти визнання її східніх границь 1923 р. Дальша історія – це постійне ламання власної конституції, коли йшлося про політику супроти українців, і це щораз безоглядніша самоволя бюрократично-поліційного апарату. Таку державу пережило те молоде галицьке покоління у власному досвіді. А в той час на сході, в УСРР, офіційне марксівське вчення проповідувало клясову зумовленість усієї моралі, а завершена неморальність сталінського режиму, тоді визнаного вже в світі, тільки зміцнила в тому поколінні переконання, що політика це насильство і тільки насильство. В такому кліматі те покоління легко приймало і націоналістичні об'явлення про аморалізм і насильство, як засоби політики.

Тут доходимо до того, що особливо в перших роках після війни і іноді й нині – так сказати б – вадило і вадить деяким людям і деяким

групам, і вони за всяку ціну старалися і стараються затерти сліди факту, що в Галичині в 30-х роках зв'язувались надії з Німеччиною. Ми вже говорили, що такі настрої були приготовані австрійськими часами і німецькими духовими впливами. А тепер, у 30-х роках, Галичина, як і вся Україна, знайшлися не то в тюрмі, але в смертних камерах, звідкіля виводять засуджених на страту. Адже і советська і польська політика були виразно скеровані на знищення українства. І оце знаходиться сила, що гатить у двері тих смертних камер залізним п'ястуком і ламає їх засуви. Чи і тоді засуджений мав би думати і питати, чи це ангельська сила, чи бісова? Сократ перед смертю відхилив можливість легкої втечі і відкинув непокору законові. Але така аналогія фальшива. Від цілого народу не можна вимагати постави Сократа, і що важніше: тут присуд був виданий не власним, законним, хай і несправедливим судом, але насильниками-окупантами, ніколи не признаними вільною волею українського народу.

І вкінці мусимо зазначити ще одне. Ситуація в Польщі ставала дедалі більш нестерпна. Колись натиск на Україну вівся панівною, шляхетсько-магнатською верствою і її класовою державою, а не польським народом. У Польщі 30-х років в явному поході проти українства бачимо не тільки державний апарат, але майже ціле польське суспільство. Шляхетні інтелектуальні кола, які вже в 20-х роках протестували устами великого письменника Стефана Жеромського, були рідкі і політично безсилі. А все ж навіть при такому натискові і при такій безнадійності зради було мало. Імморалізм не став засадою. Окремі випадки зміни обряду, що означало асиміляцію, і окремі випадки провокаторської служби – це винятки, а не правило, не течія. Може і в цьому діяло те справжнє психологічне галичанство, і в цьому може було не стільки особистої витривалості, як масової дисциплінованості суспільства, яке привикло і хоче робити все разом і солідарно, не вириватися поперед війська, і не залишатися позаду: – навіть гинути разом!

І та риса галичанства, прикрита дивовижними іноді масками, триває. Вона виявила себе і в організованості Українського Центрального Комітету під час війни, що признають і американські знавці тих часів; вона виявилася і в дивізійних формаціях під час і після війни. Це ж завдяки тій готовості до масової, солідарної і дисциплінованої постави, продовж одного року виросла та – в ширій інтенції її учасників – українська бойова сила. Та риса жила далі в Українській Повстанчій Армії, в якій галицька молодь, раз

повіривши, далі боролася за Україну навіть тоді, коли її провід здобував собі вже нові «держави» по таборах Німеччини. І нині виступає та риса в вірності частини галицької маси в вільному світі для того націоналістичного проводу з 30-х років. Іноді та вірність робить враження тупої обмеженості. А все ж уміймо добачити в ній і шанувати далекий відблеск чесноти, яку подивляємо досі: – в трагічні дні 1919-1920 рр, кошені тифом, без зброї і ліків, і без одержі, і помімо всіх зусиль і підмов большевиків галицькі вояки не покидали своїх старшин!

Навіть те, що досі проймає нас жахом і відразою, навіть жорстокості і братовбивства: – перед судом історії вони не можуть бути виправдані, але можуть покликатися на злагіднюючі обставини. Перші грізні блискавки, що заповідали бурю, появилися на галицькому овиді в 30-х роках серед вище описаної самоволі польського поліційного режиму, який створював підсоння беззаконності і диких розправ. До верху насичення дійшли ті злочини під час війни, коли владні потуги – Німеччина і Совети – вели перегони в розгнужданому нищенні всього людського. Життя, мораль, закон, культура, – все це були речі, над якими не зупинялися сп'янілі кров'ю часи. В такій атмосфері і внутрішні українські розправи не були чимсь ізольованим, особливішим. Вони вистрелювали з панівного «духа часу».

Та в цьому місці вже межа розуміння, і далі тяжко знаходити злагіднюючі аргументи. Ми в вільному світі. У власному життєвому досвіді можемо і повинні ми пізнати моральну суть і цінність свободи і порядку, втілених у державі. З другого боку перед нашими очима розгорнулася трагедія моментальних успіхів і остаточного провалу диктаторських охлократій. Коли у вільному світі, в мирний час і серед нашого приниження, замість піддати суворій ревізії свої погляди і постави, люди і групи вперто тримаються своїх давніх претенсійних думок і неморальних практик, – тоді ще шукати якихсь оправдань не можливо.

В служебній ролі галичанство здобувало собі – хай не любов, але пошану і признання всієї України. Сьогодні часто, до розпуки часто, відчуємо основну зміну: – ім'я галичанина, що колись отворало двері довір'я, тепер насторожує. Нас не то не люблять, нас і не поважають...